

11. Словник української мови : в 11 т. Т. 4. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.
12. Словник української мови : в 11 т. Т. 9. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 916 с.

Список умовних скорочень джерел

1. Бодянский – Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
2. Закувала зозуленька – Закувала зозуленька : [антологія української поетичної творчості] / [вст. ст., упоряд. та прим. Н. С. Шумаді] – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
3. Калиновий квіт – Калиновий квіт Полісся : Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / [збір. і упоряд. О. П. Кондратович]. – Луцьк : Надтир'я, 1994. – 236 с.
4. Колодяжне – Ошуркевич О. Ф. Пісні з Колодяжна. Фольклорний збірник / [нотац. М. Мишанича, М. Стефанидіна, Л. Добрянської]. – Луцьк : Надтир'я, 1998. – 152 с.
5. Колядки і щедрівки – Колядки і щедрівки / [упорядкув., вст. ст., прим. М. С. Глушка]. – К. : Муз. Україна, 1991. – 239 с.
6. Кохання – Українські народні пісні про кохання / [упоряд. В.М. Пономаренко]. – К. : Муз. Україна, 1992. – 158 с.
7. Народні пісні – Українські народні пісні. – К. : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. л-ри, 1960. – 376 с.
8. Пісні родин. життя – Пісні родинного життя / [упоряд., автор вст. ст. та прим. Г. В. Довженок]. – К. : Дніпро, 1988. – 359 с.
9. Укр. лірич. пісні – Українські ліричні пісні. – Вип. 2. – К. : Муз. Україна, 1993. – 236 с.
10. Укр. нар. думи – Українські народні думи та історичні пісні. – К. : Веселка, 1993. – 293 с.
11. Укр. нар. пісні – Українські народні пісні. – К. : Муз. Україна. – 1993. – 80 с.
12. Фольклорна веселка – Фольклорна веселка. Українські народні пісні з голосу А. Голентюк / [упоряд. А. П. Панасюк]. – К. : Муз. Україна, 1984. – 208 с.
13. Яворницький – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., вст. ст., прим. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської]. – К. : Муз. Україна, 1990. – 453 с.

Иовхимчук Наталья, Данилюк Оксана. Номинации топонимов в украинской народной песне. В статье проанализированы номинации для обозначения топонимов: поле, гора, река, море, степь, лес и т. д. Выясняются их лексические и символические значения.

Ключевые слова: поле, гора, река, море, степь, лес и т. п.

Iovkhimchuk Natalya, Daniljuk Oksana. Nominations Topos in Ukrainian Folk Song. In this article the category denoting Topos: field, mountain, valley, river, sea, desert, forest and so on. Investigates their lexical and symbolic significance.

Key words: field, mountain, valley, river, sea, etc.

Стаття надійшла до редколегії
28.03.2014 р.

УДК 811.161.2'28'373.7

Наталія Коваленко

Фразеологізми в діалектних текстах про весільні обряди

У статті розглянуто особливості вживання обрядових фразеологізмів на матеріалі зв'язних діалектних текстів про весілля. Матеріалом для дослідження послуговували тексти говіркового мовлення, записані на території Поділля та суміжжя (Наддністрянщина, Південна Волинь). Аналіз уживання фразем переконує, що в текстах діалектного мовлення, які мають специфічні риси, пов'язані з усною формою висловлення, можна спостерігати структурно-значеннєві особливості фразеологічних одиниць, їх функціональні особливості, семантичні варіанти, а особливо контекстуальні можливості. На підставі текстів виявляємо і нефіксовані раніше одиниці, і реалізацію окремих фразем у контекстуальних ситуаціях з різним значенням, різною актуалізацією смислового та емотивного плану вираження. Визначено найуживаніші обрядові одиниці, які

утворюють загальноукраїнський тип, а також доведено, що непередбачуваність структурно-семантичних особливостей фразем, їх виражальні можливості найповніше виявляються у діалектному тексті.

Ключові слова: весільний образ, фразема, діалектичний текст, говір, Поділля.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення лексики та фраземіки усного народного мовлення, найтісніше пов'язаних зі звичаями й обрядами українців, має вагоме значення для розвитку вітчизняної етнолінгвістики. Досліджуючи мовні явища крізь призму національної культури (духовної та матеріальної), маємо змогу не лише глибше пізнати людину як носія глибоких знань та уявлень про світ та життя в ньому, а й дослідити принципи мовної організації світогляду, взаємодій, подій.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Актуальність і важливість таких знань засвідчують сучасні дослідження української лексики та фраземіки основних родинно-побутових обрядів, М. В. Бігусяка, В. Л. Конобродської, І. В. Магрицької, П. Ф. Романюка, Н. В. Хобзей та інших учених, зафіксованих на територіях трьох наріч української мови.

Обрядовість Поділля, зокрема весілля, недостатньо дослідили діалектологи. Найбільшу увагу надано номінаціям етапів весільного обряду цього ареалу [2; 3], назвам головних учасників весільного обряду [4]. Матеріали для досліджень фіксувалися від респондентів, зазвичай, за програмами-питальниками, але багатогранність і специфічність фраземи виявляється в непередбачуваності її семантики, функції, виражальних можливостей саме у зв'язному тексті. Весільна фраземіка говірок подільського ареалу та суміжжя, її семантика, структурні особливості, ознаки на рівні ареальної норми і сьогодні поза увагою дослідників. Актуальна фіксація свідчень про сучасний весільний обряд і вивчення його лінгвістичного вираження із всебічним аналізом мовних номінацій, зокрема фраземіки.

Отже, мета статті – проаналізувати особливості уживання фразем у текстах про весільний обряд. Матеріалом для реалізації поставлених завдань послуговували тексти діалектного мовлення, записані на території Поділля і суміжних говірок упродовж 1998–2012 рр. Саме використання діалектних текстів – значних за обсягом, спеціально записаних – уможливило системне дослідження не лише говірки, а й етнолінгвістичних характеристик лексики та фраземіки певного ареалу.

Виклад основного матеріалу дослідження й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Весільний обряд подолян здавна привертая увагу етнографів, фольклористів, митців слова своїми архаїчними, регіонально своєрідними ознаками. Зазначимо, що термін *весілля* використовуємо і як назва обряду загалом, і як складову частину всього обряду (власне весілля) – банкет із нагоди одруження. Системний опис весілля в східній частині Поділля здійснили А. Людкевич (1870), М. Дучинський (1896), В. Камінський (1928), у західній – Г. Галько (1860). Досить вагомим доробком є перше найповніше зібрання «Весілля» [1], де відтворено цілісну систему весілля з усіма обрядовими елементами (сватання, оглядини, заручини, шлюб тощо) на різній територіальній і хронологічній площині. Весільний обряд подільського регіону наведено в записках відомих фольклористів та етнографів (М. А. Руденка, Р. А. Скалецького, М. М. Шубравської), здійснених у 30-х і 60-х рр. ХХ століття, але лише на території Східного Поділля (Вінницька область). В опублікованих описах подільського весілля чітко простежуються і загальноукраїнські компоненти цього обряду, і своєрідні риси в межах внутрішніх регіонів.

Увесь весільний обряд подолян складається з таких дійств: сватання (могорич, договір), оглядини, заручини, підготовка до весілля, власне весілля, післявесільні обряди. Здійснений аналіз лінгвістичного вираження дій обряду засвідчує наявність таких фразем, що номінують певні реалії весілля, і таких, що позначають конкретні дії учасників церемонії.

На позначення поняття «одружитися» вживають фраземи, які номінують окремі реалії весілля: *на рушник стати*; *руки поўїа зати: ве^с і л^а справити / зр^обити / в і д^іг рати / з і г рати*; *дол і зїєднали*. У текстах західноподільських говірок є нефіксовані в лексикографічних джерелах вирази: *шо хлоп^чис^ко буў і не^н дуже мудрий / але з ба гац^койі с^ім^ії / і то ди бат^ки моло доїї за ўс^аку ц^іїну ста^рати^с е тих молодих сче^нпити до купи / а би мати йа^кийс^ь при^буток до дому* (Вишнівчик).

Обряд сватання здебільшого реалізується в таких фраземах: *п і ти по слово*; *посилати сва т і ї*; *засілати старос т і ї*; *іти ў старос ти*. На знак згоди дівчини одружитися вживають вирази з лексемами, що позначають назви конкретних весільних атрибутів (хліб, рушник, хустка), наприклад: *поўїа зати сва т і ї*; *старос ти поўїа зати*; *по дати рушники*; *обўїа зати / не^нре^нўїа зати / рушниками*; *переўїа зати платком*; *хустку / фустку / дати*; *дати хустку до боку*; *зайїа зати*

хусткою; хл'їб прий'н'ати; по дати руку; дати рушник с хл'їбом; серце і руку дати; майє бути мого рич. У текстах-розповідях із Південної Волині теж виявляємо загальноновживані фраземи: *йакшо во на згодна / значит вона виходит' / даїє своєю згоду / а йакшо н'ї / даїут' гарбуза* (Щиборівка); у наддністрянських говірках: *зас'ватайут д'їучину / і назна чайут / ў нас ко лис' робили ку'л'ку // так називалос'е та'ке було с'ватан'е* (Ставки).

На знак відмови женихові молода підносила гарбуза: *дати / да ват' / н'їд нести / н'їт сунути гарбуза / гарбузу; да вати в'їтко ша; хустки порвати*, наприклад, у текстах західноподільських говірок: *таї ўже тато молодого думаїут / ко го кликати со б'ї ў с'тарости / шоби н'їти і не' пол'учити гарбуза / бо йакшо ўз'ати гарбуза в'їд молодойі / то це було дуже ве'ликим при'ниже'н'ом* (Вишнівчик); наддністрянських говірок: *ї йак во на ўзд р'їла / шо не' хоче н'ї поле / н'ї вол'їу / бо не' буде с ним жити / йак ти'ц'нула зверху рушник / а знизу гарбуз ти'ц'нула / рушник ўкрала / а гарбуз ли'шиўс'е ў руках молодого / то се вам скажу буў по зор на ўс'о се'ло* (Жизномир); *а бис знаў чоло в'їче шос д'їстаў гарбуза і н'їц с того д'їла не' буде* (Жизномир).

Про такого жениха кажуть: *дозр'їли гарбузи йо му; гарбуза при н'їс / д'їстаў; нагодували гарбузовоїу кашоїу; обли заў мако г'їн / мако гона*. Названі фраземи стали загальноновживаними, коли йдеться про відмову комусь у чому-небудь, або про невдачу в якійсь справі.

Обряд договорин у текстах наддністрянських говірок називають *злагода*, хоч інформант намагається акцентувати увагу слухача на «місцевому», на його думку, варіанті зговірка. Ці лексеми стали компонентом обрядових фразем, що можуть побутувати й поза обрядом зі значенням «домовлятися з ким-небудь»: *у чет'вер по тому ўже най'лишча родина с'ходиц'а на з'лагоду / або йак ў нас го'ворат' по м'їсцевому на зго'в'їрку* (Жизномир). Саме на тлі фразеології розкривається рівень мовної компетенції діалектоносія, додаткова інформація про реальність мовлення в просторі.

У текстах волинських говірок Хмельниччини трапляються вирази, що можуть уживатися і поза обрядом: *ку'роваї з'їїде / пот'їм виробл'айут т'ї ж'їнки ўс'ї / пом'їсили / ве'робл'айут тої ку'роваї ўс'акими / там т'її фокуси виробл'айут на тому ку'роваїев'ї // ну теї добаўл'айут там ўс'ого* (Бережинці); *доп'їру ўже ўвече'р'ї ў суботу вона гобросила ўсїх і п'їшла на притносл'етку / йак ўс'їх опроси то ўже їде ўвече'р'ї нав'їт' і п'їзно їде до молодого* (Заставці).

Окремі дієства досліджуваного обряду можуть презентуватися лише за допомогою фразеологічної одиниці, наприклад: *з г'їс'т'ми по молоду / їїї зноў хо вайут / та та'ке н'їби хоче в'їн сто'рожу не'ре'купити // с'вахи ж осте'р'їгаїут' / не' даїс'а брач'їку здурити / не' даї се'ст'рички за'дурно ўз'ети* (Жизномир); *с'тароста ста ваў ў с'їнах і в'їдбираў приноси / казали шо їдут с приносами // буў по р'едок шоби моло да сид'їла і коло молодойі друшка з їїд ного боку* (Стрілківці).

На території Західного Поділля літературний фразеологізм *свій хлїб* (переважно зі словами *їти, піти, шукати*) «засоби для існування, здобуті власними зусиллями; власні заробітки» [5, с. 926] уживають в обрядовому тексті зі значенням «розпочинати подружнє життя»: *ўз'али на рушн'їки два по бухан'ов'ї і хл'їба / дали д'їт'ам / тиї поблагосло'вили / ска'зали / шо їд'їт на с'в'її хл'їп / тиї це ўже по ви'с'їл'у* (Браїлівка).

Якщо номінації основних весільних етапів і дійств збігаються в більшості говорів, то назви післявесільних звичаїв характеризуються широкою варіативністю: *в'їўторок була склатчина / не'сли гор'їуку л'уди / їшли од н'ї до молодого / друг'ї до молодойі / ў цей ден' молодих кл'али на хаз'аїї / н'їдносили на ура // молодї с'ї даїє на столец / моло да йо му на руки / о / і то д'ї т'ї хлопи молод'ї н'їднос'ат і кричат ура* (Миньківці); *ше і ў в'їўторок с'ход'ац'а // ў в'їўторок їдут н'їд'машчувати / то на ц'ому ве'с'їла ўже кончалос'а; там тоже їїх ўгош'чайут / цих ўже ж'їнок / посп'ївали / подур'їли / почужили / то д'їда / то бабу вичво'райут // то'д'ї приход'ат на зад / до нейї до'дому з в'їтки во ни приїшли // заду них їде молодї з молодойі* (Заставці).

Тексти про весільні обряди мають велику цінність ще й тому, що носії говірок, намагаючися найточніше передати традиції та звичаї своєї території, не можуть не уникнути і власних спогадів та переживань, а тому в розповідях виявляємо необрядові фраземи, що передають певні емоційні стани, наприклад: *музика вити'нала / аж за серце шчи'пало; а музики йак с'п'їл'но заг'рали / то б'їг ше геї би но'жем гострим серце країє; а ўне'ред їшли музики / так г'рали / йак хол'єра / хот' би буў змуче'ний / теї ўсе од но мус'їли б'їхти ди витис'е* (Жизномир); *с'н'їц'їал'но то'д'ї дошву в'їдаїут музи'кантам і ўже музи'канти гул'айут / їїм мо'го'рич даїут і музи'канти гул'айут с'цейу*

п'ідошвоїу / аж^м зе^мл'а тра^{се}и'а (Чепелівка); в'ін йак катан'ц'уйе'ц'а і цейу мисочкоїу йак дас'ц' / туда / с'уда / ц'а мисочка уд'ребе'зги ро сипле'ц'а / ус'о / висипау ц'і че'ре'п'ки на зем'у і по тих че'ре'п'ках па шол мотлох зробиу (Плесна).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у текстах про весільні обряди та звичаї виявляємо і нефіксовані раніше фразеологічні одиниці, і реалізацію окремих виразів у контекстуальних ситуаціях із різним значенням, різною актуалізацією смислового та емотивного плану вираження. Подальшого дослідження потребують питання про існування нашарувань говорів і мов та глибинний у часі зв'язок між лексемами й компонентами фразем.

Список населених пунктів

с. Заставці Старосинявського р-ну, с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну, с. Щиборівка Красилівського р-ну, с. Миньківці Дунаєвського р-ну, с. Плесна Шепетівського р-ну, с. Березинці Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.; с. Жизномир Бучацького р-ну, с. Ставки Заліщицького р-ну, с. Стрільківці Борщівського р-ну Тернопільської обл.

Джерела та література

1. Весілля : у 2-х кн. / [упор. М. М. Шубравська]. – К. : Наук. думка, 1970. – (Сер. : Українська народна творчість).
2. Жвава О. М. Весільна лексика наддністрянсько-подільського суміжжя / О. М. Жвава // Наук. вісн. Ізмаїл. Держ. гуманіт. ун-ту. Філологічні науки. – Ізмаїл : Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т, 2006. – Вип. 21. – С. 82–89.
3. Жвава О. М. Структура весільного обряду та номінація його етапів у подільських говірках / О. Жвава // Мова і культура (Науковий журнал). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. IV (92) [Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту]. – С. 288–294.
4. Тищенко Т. М. Номінація головних учасників весільного обряду в говірках Східного Поділля / Т. М. Тищенко // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Філологічні науки. – Вип. 16. – Т. 16. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 67–78.
5. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Кн. II / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Коваленко Наталія. Фразеологізми в діалектних текстах о свадебних обрядах. В статье рассмотрены особенности употребления обрядовых фразеологизмов на основе связанных диалектных текстов о свадьбе. Материалом для исследования послужили тексты говорів, записанные на территории Подолья и смежных ареалов (Наддністрянщина, Южная Волинь). Анализ употребления фразем убеждает, что в текстах диалектной речи, которые имеют специфические черты, связанные с устной формой высказывания, можно наблюдать структурно-семантические особенности фразеологических единиц, их функциональные свойства, семантические варианты, а особенно контекстуальные возможности. На основе текстов обнаруживаем как незафиксированные раньше единицы, так и реализацию отдельных фразем в контекстуальных ситуациях с разным значением, разной актуализацией смыслового и эмотивного плана выражения. Определены самые употребляемые единицы обряда, которые становятся общеукраинский тип, а также доказано, что непредсказуемость структурно-семантических особенностей фразем, их выразительные возможности наиболее полно реализуются в диалектном тексте.

Ключевые слова: свадебный обряд, фразема, диалектный текст, говор, Подолье.

Kovalenko Natalya. Phrazeological Units in Dialectal Texts About Wedding Ceremony. In the article the using of ceremony phrazeological units on the material of coherent dialectal texts about wedding are researched. Texts of dialectal language, recorded on the territory of Podillia and on adjacent territories (Наддністрянщина, South Wolyn) served as the researching material. Analysis of phrazeological units using proves that in the texts of dialectal language, which have specific features, associated with oral form of expressions, the structural-semantic features of phrazeological units, their functional features, semantic variants and especially the contextual possibilities can be found. On the basis of the texts we identify either not previously fixed units or the realization of separate phrazeological units in the contextual situations with different meanings, different actualizations of semantic and emotive plan of the expression. The most popular ceremony units, which create the common Ukrainian type are specified, and it is also proved that unpredictability of structural-semantic peculiarities of the phrazeological units, their expressive possibilities are mostly determined if the dialectal texts.

Key words: wedding ceremony, phrazeological unit, dialectal text, dialect, Podillia.

Стаття надійшла до редколегії
28.03.2014 р.